

Iwona Hintz

Kronika Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Gdańsku z siedzibą w Sopocie za rok 2017

Przez całą dekadę ewangelicy na całym świecie przygotowywali się do obchodów Jubileuszu 500 lat Reformacji. Ten historyczny spłot wydarzeń był naszym udziałem w roku 2017. Miniony rok obchodzony był bowiem w społeczności Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego jako **Rok 500 lat Reformacji**. Był to czas błogosławiony, który także my – ewangelicy na Pomorzu i w Wielkopolsce – czyli w Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej Kościoła luterńskiego w Polsce przeżyliśmy jako coś wyjątkowego.

Biblijne hasło, które towarzyszyło nam w tych obchodach pochodziło z Księgi proroka Ezechiela 36,26: „Bóg rzekł: Dam wam serce nowe, i ducha nowego dam wam do waszego wnętrza”. To słowo, mówiące o potrzebie wewnętrznej odnowy, towarzyszyło nam przez minionych 12 miesięcy.

Cała społeczność naszej Diecezji, jak też Parafia trójmiejska z wielkim zaangażowaniem włączyły się w działania na rzecz upamiętnienia i uwspółcześnienia wydarzenia, które zmieniło bieg dziejów Europy. Poniżej zostaną ukazane najważniejsze z inicjatyw, które były udziałem ewangelików z Gdańska, Sopotu, Gdyni i wielu innych miejscowości Pomorza, gdzie miały miejsce obchody Jubileuszu, jak też inne ważne wydarzenia organizowane w przestrzeni Kościoła.

Początek roku stoi w większości regionów naszego kraju pod znakiem Tygodnia Modlitwy o Jedność Chrześcijan. Tegoroczne obchody w Trójmieście zainaugurowała „Modlitwa o Pokój”, w niedzielę – 15 stycznia, w Centrum Ekumenicznym św. Brygidy w Oliwie, w której brali udział przedstawiciele różnych religii monoteistycznych. Natomiast pierwsze nabożeństwo ekumeniczne w ramach Tygodnia Modlitw odbyło się w środę, 18 stycznia, w ewangelicko-augsburskim kościele Zbawiciela w Sopocie. Kazanie gościnnie

wygłosił Biskup Pomocniczy Archidiecezji Gdańskiej, ks. bp dr Zbigniew Zieliński. Wśród duchownych, którzy wzięli udział w nabożeństwie, obecni byli przedstawiciele Kościołów zrzeszonych w Polskiej Radzie Ekumenicznej Oddział w Gdańsku oraz duchowni z Kościoła Rzymskokatolickiego. Kościół Ewangelicko-Augsburski reprezentowali: proboszcz trójmiejskiej parafii ks. bp Marcin Hintz oraz ks. Marcin Rayss. W nabożeństwie wzięły także udział siostry ze Zgromadzenia Sióstr Brygidek w Gdańsku.

Sopockie nabożeństwo uświetnił występ chóru parafialnego „Gloria Dei” pod dyr. Mai Zalesińskiej, który wspierany był w tym roku przez członków chóru „Pro Anima” z parafii rzymskokatolickiej Gwiazdy Morza w Sopocie. Chór w ekumenicznym składzie zaśpiewał cztery kolędy.

Po zakończeniu nabożeństwa uczestnicy udali się na emporę kościoła Zbawiciela do parafialnej biblioteki „Etos”, gdzie uroczystie otwarta została nowa wystawa poświęcona polskiej literaturze doby Reformacji, przygotowana przez kuratora biblioteki, Marię Drapella. Spora część wystawy poświęcona została m.in. twórczości Mikołaja Reja – polskiego poety, prozaika renesansowego, polityka i teologa ewangelickiego.

Następnie duchowni i zaproszeni goście udali się do plebanii sopockiej parafii na przyjęcie, w którym brał udział Prezydent Miasta Sopotu dr Jacek Karnowski. Przewodniczący PRE, oddział w Gdańsku ks. bp Marcin Hintz wygłosił słowa pozdrowienia, podziękował za organizację TMOJCh 2017 na terenie Trójmiasta, wyrażając jednocześnie nadzieję na dalszą, dobrą współpracę w duchu jedności. Gościom tradycyjnie zostały również wręczone egzemplarze „Gdańskiego Rocznika Ewangelickiego” za rok 2016.

W niedzielę 5 lutego, po nabożeństwie, odbyło się sprawozdawcze Zgromadzenie Parafialne za rok ubiegły. Zatwierdzono preliminarz budżetowy na rok 2017 oraz omówiono bieżące kwestie parafialne, w tym planowane obchody Jubileuszu 500 lat Reformacji.

Pierwsze w roku 2017 spotkanie Oddziału Gdańskiego Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego odbyło się we wtorek, 7 lutego. Miało ono charakter wyjazdowy, bowiem członkowie i sympatycy PTEw spotkali się w Auli Gdańskiej Szkoły Wyższej, której siedziba od niedawna mieści się w Gdańsku przy ul. Biskupiej 24B – w budynku należącym do Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Gdańsku. Głównym tematem spotkania była historia Biskupiej Górki. Zebranych przywitał prezes PTEw w Gdańsku – Piotr Dolny, a następnie modlitwą spotkanie rozpoczął proboszcz trójmiejskiej parafii – ks. bp Marcin Hintz. Jako pierwszy głos zabrał kanclerz GSW Tadeusz Noch, który w skrócie zaprezentował historię i profil uczelni. Następnie referat pt. „Biskupia

Górka wczoraj” wygłosił Krzysztof Jachimowicz, pracownik Muzeum Historycznego Miasta Gdańska i parafianin PE-A Gdańsk. Słuchacze poznali historię najwyższego wzniesienia w okolicy gdańskiej starówki. Prelegent skupił się przede wszystkim na strategicznym znaczeniu Biskupiej Górki dla obronności Gdańska, a co za tym idzie – na fortyfikacjach na niej zbudowanych z byłą redutą koszarową.

W dniu 10 lutego, w ramach wykładów z cyklu „Dominikańskiej Szkoły Wiary w Gdańsku”, referat wygłosił ks. bp Marcin Hintz. Organizatorem otwartych wykładów o różnej tematyce dot. wiary i religii jest Klasztor oo. Dominikanów w Gdańsku, a bezpośrednio za „Dominikańską Szkołę Wiary” odpowiedzialny jest o. Wojciech Czwiechocki OP. Wykład bp. Hintza zatytułowany „500-lecie dziedzictwa Reformacji” był bezpośrednim nawiązaniem do jubileuszowego roku 2017, w którym ewangelicy na całym świecie obchodzą 500-lecie Reformacji – czyli dzieła odnowy Kościoła, którego symboliczny początek miał miejsce w Wittenberdze dnia 31 października 1517 roku.

W dniu 22 lutego ks. bp Marcin Hintz – zwierzchnik Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej – był gościem Radia TOK FM. W audycji „OFF Czarek” redaktora Cezarego Łasiczki bp Hintz rozmawiał na temat rocznicy śmierci Reformatora Kościoła – ks. Marcina Lutra oraz o obchodach jubileuszu 500-lecia Reformacji w Polsce i na świecie. Audycja była okazją do przybliżenia słuchaczom życiorysu Ojca Reformacji, historii Reformacji, podstawowych zasad wiary Kościoła ewangelickiego i reformacyjnej teologii, zwłaszcza teologii krzyża oraz poszukiwań „łaskawego Boga” przez Lutra, które doprowadziły do powstania ewangelickiej nauki o usprawiedliwieniu i zbawieniu z łaski przez wiarę. Ks. bp Hintz mówił również o dialogu ekumenicznym, o wypracowanej przez katolików i ewangelików formule wspólnego upamiętnienia 500-lecia Reformacji w roku 2017.

W 3. Niedzielę przed Postem, *Estomibi*, 26 lutego, po nabożeństwie uroczyste została otwarta w Sali Debory wystawa prac, których autorem jest Artur Bucewski. Wystawa zatytułowana „Wypłyn na głębie” była dostępna dla zwiedzających do 28 maja. Kuratorem wystaw w Sali Debory jest od wielu lat Szymon Mielczarek.

W środę, 8 marca, obchodziliśmy w naszej Parafii Światowy Dzień Modlitwy. Corocznie liturgie nabożeństwa z tej okazji przygotowują chrześcijanki z różnych krajów i Kościołów. W tym roku w ekumenicznym gronie modliliśmy się według liturgii przygotowanej przez kobiety z Filipin. Nabożeństwo z tej okazji odbyło się w sopockim kościele Zbawiciela i rozpoczęło się od procesjonalnego wejścia pań prowadzących liturgię, pod przewodnictwem pastorek Iwony Hintz oraz duchownych: ks. bpa Marcina Hintza i ks. Marcina Rayssa.

W liturgii brały również udział zaproszone na nabożeństwo Siostry Brygidki, a kazanie wygłosiła mgr teologii i praktykantka ewangelicko-augsburskiej parafii Wniebowstąpienia Pańskiego w Warszawie – Marta Zachraj. O oprawę muzyczną nabożeństwa zadbała nowa organistka trójmiejskiej parafii – Hanna Roesler.

Światowy Dzień Modlitwy to okazja ku temu, by spotkać się na wspólnej modlitwie, ale także, by lepiej poznać kraj, z którego pochodzą autorki liturgii. Podczas krótkiej prezentacji multimedialnej, przygotowanej przez ks. Marcina Rayssa, mogliśmy poznać najważniejsze fakty i postaci z historii Filipin, a także ciekawostki i przepiękne krajobrazy z liczącego ponad 100 mln mieszkańców kraju, rozciągniętego na archipelagu składającym się z ponad siedmiu tysięcy wysp na Pacyfiku.

Temat przewodni tegorocznego Światowego Dnia Modlitwy brzmiał: „Czy jestem wobec ciebie niesprawiedliwy?”. Hasło to nawiązywało przede wszystkim do nierówności społecznych panujących na Filipinach. Autorki liturgii pragnęły zwrócić uwagę na potrzebę równego traktowania wszystkich osób, niezależnie od płci. Podczas nabożeństwa lektorki czytały nie tylko Słowo Boże, ale także świadectwa i refleksje Filipinek. Dzięki temu mogliśmy zapoznać się z codziennymi problemami, oczekiwaniami, radościami i smutkami filipińskich kobiet.

Fot.1. Nabożeństwo z okazji Światowego Dnia Modlitwy

Na zakończenie bp Marcin Hintz udzielił zebranybłogosławieństwa, a uczestnikom nabożeństwa wręczone zostały kartki z motywem liturgicznym – obrazem namalowanym przez filipińską artystkę oraz specjalnie przygotowane przez członkinie Koła Pań Seniorok male woreczki z ryżem. Panie zadbały również o to, by po nabożeństwie wszyscy mogli poznać smaki Filipin. W trakcie poczęstunku w Sali Debory uczestnicy mogli podzielić się swoimi wrażeniami i przemyśleniami.

W dniach 10-11 marca obradował Synod Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej KE-A w RP. Pierwsza sesja VI kadencji Synodu odbyła się na terenie parafii ewangelicko-augsburskiej w Bydgoszczy. Dwudniowe spotkanie rozpoczęło się w piątkowe popołudnie, od modlitwy w kościele Zbawiciela, którą poprowadził zwierzchnik Diecezji, ks. bp Marcin Hintz. Po rozważaniu Słowa Bożego Biskup oraz Radca Diecezji, ks. Janusz Staszczak, odebrali ślubowanie świeckich członków Synodu, wybranych jesienią ubiegłego roku jako reprezentantów poszczególnych parafii do władz Diecezji.

Po wieczornej modlitwie zaplanowano sesję referatową, która odbyła się w sali Centrum Parafialnego bydgoskiej parafii. Referat pt. *Reformacyjne przesłanie o usprawiedliwieniu z łaski przez wiarę i jego aktualizacje* wygłosił ks. bp Marcin Hintz. Następnie w krótkiej dyskusji słuchacze podzielili się swoimi refleksjami. Wieczorem odbyła się również część integracyjna, którą poprowadziła kurator Diecezji – Izabela Głowska-Sokołowska. Drugi dzień sesji Synodu DP-W rozpoczął się w sobotni poranek od nabożeństwa spowiednio-komunijnego, które wspólnie poprowadzili ks. bp Marcin Hintz, ks. radca Janusz Staszczak, który wygłosił kazanie oraz ks. Marek Loskot i ks. Marcin Rayss, którzy poprowadzili liturgię. Podczas nabożeństwa ślubowanie złożyli pozostali Synodalowie, którzy dojechali w sobotę rano.

Po nabożeństwie rozpoczęły się właściwe obrady. Najpierw Synod DP-W minutą ciszy uczcił pamięć zmarłej w wieku 41 lat po ciężkiej chorobie w dniu 8 marca śp. Anny Boruty-Bisok, teologa i katechetki, która pełniła swoją służbę w poznańskiej parafii. Następnie rozpoczęła się sesja wyborcza, której celem było wyłonienie nowej Rady Diecezjalnej, członków Diecezjalnej Komisji Rewizyjnej oraz świeckich delegatów do Synodu Kościoła. Tę część obrad prowadził zwierzchnik Kościoła E-A w RP, ks. bp Jerzy Samiec. Synod DP-W wybrał ks. Janusza Staszczaka z parafii w Koszalinie na radcę duchownego, a Jarosława Klaczkowa z parafii w Toruniu na radcę świeckiego Rady Diecezjalnej. Kuratorem Diecezji wybrana została ponownie Izabela Głowska-Sokołowska z parafii w Koszalinie.

Jako iż wiosenna sesja Synodu ma charakter również sprawozdawczy, po przeprowadzonych wyborach i krótkiej przerwie, Synodalowie wysłuchali

sprawozdań środowiskowych duszpasterzy diecezjalnych. Ze swojej służby relacje kolejno składali: Ogólnopolski Duszpasterz Motocyklistów – ks. Walde-
mar Gabryś, Diecezjalny Duszpasterz Młodzieży – ks. Karol Niedoba, Dyrek-
tor Diakonii DP-W – ks. Wojciech Froehlich oraz kapelan Ewangelickiego
Duszpasterstwa Wojskowego – ks. kmdr por. Marcin Pilch.

Po przyjęciu sprawozdań duszpasterzy przez Synod relację ze swej dzia-
łalności złożyła Rada Diecezjalna. Słowo wygłosiła kurator Diecezji – Izabela
Główka-Sokołowska oraz duchowny radca Diecezji – ks. Janusz Staszczak,
a następnie swoje sprawozdanie za rok 2016 przedstawił zwierzchnik DP-W,
ks. bp Marcin Hintz.

Po przyjęciu sprawozdania Rady Diecezjalnej i Biskupa Diecezji za rok
2016, Synod zapoznał się ze sprawozdaniem finansowym, które przedstawiła
księgowa Diecezji – Dorota Mielczarek oraz z protokołem z posiedzenia Die-
cezjalnej Komisji Rewizyjnej i na wniosek tejże udzielił absolutorium Radzie
Diecezjalnej oraz zatwierdził sprawozdanie finansowe. Następnie omówiono
i odpowiednią uchwałą przyjęto preliminarz budżetowy na rok 2017, w którym
uwzględniono specjalne środki przeznaczone na diecezjalne obchody 500-lecia
Reformacji.

Ks. bp Marcin Hintz przekazał Synodałom materiały promujące wyda-
rzenia parafialne i diecezjalne związane z obchodami jubileuszu 500-lecia Re-
formacji oraz zachęcił do wspólnego świętowania.

Życie Parafii to nie tylko sfera duchowa, lecz również zmaganie się z wyz-
waniami natury administracyjnej i gospodarczej. W niedzielę 19 marca, w ko-
ściele Zbawiciela w Sopocie, odbyło się Zgromadzenie Parafialne, poświęcone
wyodrębnionej parafialnej działalności gospodarczej. Na Zgromadzeniu
przedstawiono sprawozdanie z działalności gospodarczej za rok ubiegły oraz
podjęto uchwałę o przekazaniu dochodu z działalności gospodarczej w całości
na cele statutowe parafii, tj. działalność kultową parafii. Zgromadzenie Para-
fialne podjęło również stosowne uchwały dot. administracji nieruchomości pa-
rafialnej przy ul. Zaroślak w Gdańsku.

W piątek, 7 kwietnia odbył się wykład ks. bpa Marcina Hintza pt. „Obraz
Reformatora Marcina Lutra w polskiej literaturze naukowej i popularnonauko-
wej”. Wykład miał miejsce w Bibliotece Gdańskiej PAN i był jednym z cyklu
wykładów w ramach obchodów jubileuszu 500-lecia Reformacji, których or-
ganizatorem jest Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne.

Również 7 kwietnia, w ramach cotygodniowych lekcji religii, odbyły się
parafialne rekolekcje pasyjne dla dzieci i młodzieży. Rekolekcje rozpoczęły się
od wspólnej modlitwy i śpiewu. Następnie młodsza i starsza grupa wiekowa
brały udział w zajęciach tematycznych.

W tym roku zajęcia dla młodszych uczestników ze szkół podstawowych poprowadziła Monika Mielczarek w formie wielkanocnych warsztatów plastycznych. Dzieci przygotowywały się do Wielkanocy poprzez wspólną, kreatywną pracę i rozmowę. Celem warsztatów było zdobienie jajek, jako symbolu życia i odrodzenia, które jest mocno osadzone w polskiej tradycji Świąt Wielkanocnych. Dzieci miały możliwość zdobienia styropianowych jaj różnymi technikami. Najprostszą z nich było nakładanie na jajka farby takimi narzędziami, jak pędzel czy gąbka, a nawet palce, co dało niepowtarzalne efekty. Druga technika zdobienia, która pojawiła się na zajęciach, to tak zwany *decompage*: na powierzchnię jajka dzieci przyklejały motywy wycięte lub wyrwane z serwetek papierowych albo bibuły. Ostatnią ze stosowanych metod zdobienia było naklejanie różnych ozdób, takich jak kolorowe pianki, piórka, oczka itp. Dzieci łączyły w swoich pracach różne techniki, dodawały własne oryginalne pomysły, zdobiąc z wielką radością jajka, baranki i króliczki. Plon tych warsztatów rekolekcyjnych był niezwykle efektowny.

Natomiast starsza młodzież, wraz z ks. Marcinem Rayssem, oglądała w tym czasie film, pt. „Bóg nie umarł”, który tematycznie nawiązuje do kontrowersyjnej tezy niemieckiego filozofa Fryderyka Nietzschego: „Bóg umarł, Bóg nie żyje”. Wprowadzenie do filmu, będące swego rodzaju polemiką z tą tezą, poprowadził Maciej Lubiejewski, przybliżając sylwetkę filozofa oraz kontekst jego tezy. Po filmie odbyła się dyskusja na temat Bożej obecności w naszym życiu.

Dnia 10 kwietnia w Sopocie obradowała po raz pierwszy w nowym składzie Rada Diecezjalna Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej KE-A w RP. Rada zapoznała się z programem obchodów 500-lecia Reformacji w Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej. Omówiono program obchodów centralnych w Warszawie oraz w pozostałych diecezjach naszego Kościoła. Głównym przedmiotem obrad były bieżące sprawy administracyjne poszczególnych parafii.

W środę, 26 kwietnia w siedzibie Kaszubskiego Forum Kultury w Gdyni odbyło się otwarcie wystawy „Johannes Bugenhagen Doktor Pomeranus 1485–1558. Humanista – Organizator kościoła – Doktor teologii”. Wystawę osobiście otworzył zwierzchnik Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego ks. bp Marcin Hintz. Prelekcję pt. „Jan Bugenhagen, Reformator Pomorza i Europy” wygłosił dr Jerzy Sojka z Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Wydarzenie uświetnił koncert chóru „Gloria Dei” z Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Gdańsku-Sopocie pod dyrekcją Mai Zalesińskiej. Chór wykonał cztery utwory ewangelickich kompozytorów.

Gdański Oddział Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego zorganizował w dniu 27 kwietnia kolejne spotkanie upamiętniające obchody Jubileuszu 500 lat Reformacji. Gościem był wykładowca Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie dr Jerzy Sojka, który wygłosił prelekcję pt. „Marcin Luter i Reformacja”. Po wykładzie odbyła się promocja książek o tematyce reformacyjnej, których autorem bądź współautorem jest dr J. Sojka.

Z kolei w sobotę, 6 maja, odbyła się gra miejska „Śladami różnych wyznań”, zorganizowana przez Nadbałtyckie Centrum Kultury oraz Komitet organizacyjny Jubileuszu 500-lecia Reformacji w Gdańsku i na Pomorzu. W grze tej, przeznaczonej dla rodzin, uczestnicy poznali jeden z ciekawszych aspektów kulturowego dziedzictwa Gdańska – miasta, w którym przez wieki mieszkali obok siebie wyznawcy kilku konfesji. Pomimo wielu wojen i zawirowań politycznych ślady tej współegzystencji szczęśliwie przetrwały. Dzięki odpowiednio opracowanej trasie, w aktywny sposób odszukano miejsca i zabytki związane z luteranami, kalwinami, katolikami, a także anglikanami czy menonitami.

W dniach 1-3 maja odbył się wspólny rekolekcyjny wyjazd rodzin pastorskich Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej KE-A w RP do Szwecji, którego pomysłodawcą i organizatorem była Iwona Hintz, małżonka biskupa Marcina Hintza. Wycieczka rozpoczęła się od nocnej podróży promem z Gdyni do Karlskrony. Po zejściu na ląd na uczestników czekał już autokar i udano się na poranne zwiedzanie miasta, liczącego zaledwie trzydzieści sześć tysięcy mieszkańców, a mimo to największego w regionie, będącego ośrodkiem administracyjnym. Karlskrona położona jest na wyspach archipelagu Blekinge, a główna część miasta zajmuje wyspę Trosso. Miasto jest także ważnym portem wojennym, wpisanym na listę UNESCO jako ponadczasowe świadectwo kultury i historii.

Księża oraz kurator Diecezji wraz z rodzinami (łącznie 44 osoby), pod przewodnictwem Pawła Bobera – członka trójmiejskiej parafii, który zawodowo oprowadza turystów po Szwecji, odwiedzili dawny targ rybny, bezludną wyspę z przepiękną panoramą okolicy, kościół Admiralicji – największą drewnianą świątynię w Szwecji, rynek z pomnikiem króla Karola XI, na polecenie którego założono miasto oraz wewnątrz stojącego przy rynku kościoła św. Trójcy, zwanego też kościołem niemieckim. Zwiedzanie miasta było również okazją do zapoznania się z zabytkową architekturą drewnianych, kolorowych domów, charakterystycznych dla Szwecji.

Drugą część wycieczki zaplanowano w mieście Kalmar, oddalonym od Karlskrony o 90 km. Zwiedzanie Kalmaru rozpoczęto od wizyty w luterńskiej katedrze, zbudowanej w drugiej połowie XVII w., stojącej w centrum miasta.

W katedrze, jako że wyjazd miał charakter nie tylko integracyjny, ale i rekolekcyjny, odbyło się nabożeństwo. Słowem Bożym podzielił się ks. Wojciech Froehlich, a w swoim rozważaniu mówił między innymi o specyfice służby w Kościele i duszpasterstwie – w nawiązaniu do niedzieli *Misericordias Domini*.

Fot. 2. Wyjazd rodzin pastorskich

W ramach tegorocznej „Gdańskiej Wiosny Chóralnej+” odbyły się koncerty upamiętniające Jubileusz Reformacji. „Gdańska Wiosna Chóralna+” to kontynuacja ubiegłorocznego cyklu wiosennych koncertów w wykonaniu Chóru Kameralnego „441 Hz” z Gdańska.

Gościem specjalnym majowych koncertów był Wyższobramski Chór Kameralny z Cieszyna pod dykcją Piotra Sikory, który wystąpił 7 maja w sopockim Kościele Zbawiciela. Chór ten powstał i działa przy cieszyńskiej Parafii Ewangelicko-Augsburskiej i Kościele Jezusowym – największym ewangelickim kościele w Polsce. Koncerty Wyższobramskiego Chóru Kameralnego wiązały się bezpośrednio z Jubileuszem 500 lat Reformacji.

W dniach 18-21 maja w Gdańsku i Sopocie miały miejsce główne obchody Jubileuszu 500-lecia Reformacji w Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, które odbyły się pod hasłem: *Ewangelickie dziedzictwo w Słowie, życiu, obrazie*. Na bogaty program obchodów składało się wiele wydarzeń, których organizatorem była Diecezja wraz z trójmiejską parafią przy współpracy z Wydziałem Historycznym Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Historycznym Miasta Gdańska, Polską Filharmonią Bałtycką, Nadbałtyckim Centrum Kultury oraz

Muzeum Sopotu. Honorowy patronat nad obchodami w Gdańsku i na Pomorzu objęli: bp Jerzy Samiec – Biskup Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, Mieczysław Struk – Marszałek Województwa Pomorskiego, Paweł Adamowicz – Prezydent Gdańska i Jacek Karnowski – Prezydent Sopotu.

Program i samo hasło obchodów miały za zadanie podkreślić 500 lat Reformacji, jako swoistego procesu, któremu początek dał ks. dr Marcin Luter. Jubileusz to również okazja do refleksji nad wszystkimi pozytywnymi zmianami, jakie Reformacja przyniosła regionowi pomorskiemu i całej Europie oraz jej ogromny wpływ na różne dziedziny życia, nie tylko w sferze religijnej, ale społecznej i gospodarczej. Trójmiejskie obchody nie były więc wyłącznie uroczystym upamiętnieniem wydarzenia sprzed pięciuset lat i odwołaniem się do historii, ale przede wszystkim miały na celu ukazanie kilkusetletniego dziedzictwa społeczno-kulturalnego społeczności ewangelickiej w Gdańsku, Sopocie, na Pomorzu oraz roli tej społeczności w rozwoju miast i regionu na przestrzeni stuleci.

Obchody rozpoczął 18 maja, w czwartek przed południem, *Gdański Kongres Reformacyjny*, w ramach którego odbyła się w auli Wydziału Historycznego UG dwudniowa, międzynarodowa **konferencja naukowa „Słowo Ewangelii i jego oddziaływanie w tradycji Reformacji XVI wieku”**. Uczestników przywitał rektor Uniwersytetu Gdańskiego, prof. Jerzy Gwizdała, a słowo pozdrowienia wygłosił prezydent Gdańska, Paweł Adamowicz. Organizatorzy Kongresu zaprosili do refleksji nad współczesnym wymiarem spuścizny Reformacji naukowców z dziedziny nauk historycznych, teologicznych, filozofii, pedagogiki, socjologii, ekonomii oraz historii sztuki. Referaty w poszczególnych panelach tematycznych wygłosili m.in. bp dr Hans-Jürgen Abromeit – zwierzchnik Ewangelickiego Kościoła Północnych Niemiec, profesorowie z UG Jan Iluk i Tadeusz Stegner – członkowie trójmiejskiej parafii, prof. Jarosław Kłaczek z UMK – radca Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, ks. prof. Bogusław Milerski – rektor ChAT, prof. Juliusz Gardawski z SGH w Warszawie, filozof i etyk warszawski prof. Jacek Hołówka oraz bp prof. Marcin Hintz z ChAT.

W piątkowe popołudnie, 19 maja, na zakończenie *Gdańskiego Kongresu Reformacyjnego*, w Wielkiej Sali Wety Ratusza Głównego Miasta w Gdańsku odbyła się **Debata Reformacyjna** z udziałem prof. Jerzego Buzka, pisarza Pawła Huelle, historyka prof. Sławomira Kościelaka i ks. bp. prof. Marcina Hintza. Dyskusję, będącą swoistym podsumowaniem konferencji naukowej, moderował Zbigniew Nosowski – redaktor naczelny miesięcznika „Więź”. Uczestnicy debaty próbowali odpowiedzieć na pytania: czym jest Reformacja?; co byłoby, gdyby nie miała ona miejsca?; jaki miała wpływ na życie? Dyskutanci dzielili

się także swoimi osobistymi przemyśleniami na temat dzieła odnowy Kościoła. Paweł Huelle, nawiązując do wynalezienia druku, powiedział, że „dla niego Reformacja to książka – bo to właśnie dzięki słowu pisanemu idee reformacyjne i nauka Lutra mogły się szybko rozpowszechnić”. Premier Jerzy Buzek odwołał się do czytania Pisma Świętego – w domu, w ojczystym języku. Osobista lektura Słowa Bożego od dzieciństwa jest niezwykle ważna dla ewangelików. Premier podkreślił, że aby można było studiować Biblię, nie tylko każdy powinien mieć do niej dostęp, ale także musiał umieć czytać – stąd też nie da się przecenić roli, jaką odegrała Reformacja w rozwoju edukacji. Z kolei bp Marcin Hintz w osobistej refleksji wspominał swojego dziadka, także duchownego ewangelickiego, którego wiara i służba w Kościele były inspiracją do rozpoczęcia studiów teologicznych i sięgnięcia do dziedzictwa Reformacji.

Fot. 3. Gdańska debata reformacyjna

Wieczorem, po debacie, w Polskiej Filharmonii Bałtyckiej odbył się **Koncert Symfoniczny „500 lat Reformacji”**. Publiczność wysłuchała *Koncertu na dwoje skrzypiec d-moll* Jana Sebastiana Bacha oraz *V Symfonii D-dur „Reformacyjnej”* Feliksa Mendelssohna-Bartholdy’ego. Słowa powitania, nawiązujące do dziedzictwa Reformacji w Gdańsku, solidarności i otwartości miasta nad Motławą, wygłosili bp Marcin Hintz i prof. Jerzy Buzek, a koncert prowadził i uświetnił słowem o muzyce światowej sławy reżyser, Krzysztof Zanussi. Jan Sebastian Bach – muzyk baroku, luteranin, kantor parafii w Lipsku – zawarł w swej wielkiej twórczości gorące wyznanie wiary ewangelickiej, a protestanci

zwykli nazywać Bacha „piątym Ewangelistą” i „muzycznym teologiem”. Z kolei symfonia „Reformacyjna”, skomponowana przez Mendelssohna w 1830 r., zawiera muzyczne motywy z hymnu naszego Kościoła *W arownym grodem*. Będący ortodoksyjnym luteraninem kompozytor napisał ją z okazji uroczystości obchodzonej wówczas trzechsetnej rocznicy ogłoszenia na sejmie w Augsburgu *Wyznania Wiary* w 1530 r. Orkiestrę Symfoniczną PFB poprowadził znakomity australijski dyrygent – Daniel Smith. Koncert był wspianiałym akcentem obchodów Jubileuszu i okazją ku temu, by podkreślić rolę muzyki i pieśni w twórczości ewangelickich kompozytorów, którzy odegrali niebagatelną rolę w historii Reformacji. Symfonia „Reformacyjna”, która po raz pierwszy wybrzmiała w Filharmonii Bałtyckiej, dla wszystkich ewangelików była wielkim przeżyciem, a publiczność, która wypełniła salę koncertową, gromkimi brawami nagrodziła muzyków. Po koncercie w sali Jazzowej gdańskiej filharmonii odbył się okolicznościowy bankiet.

Fot. 4. Koncert Reformacyjny w Filharmonii Bałtyckiej

W sobotnie przedpołudnie, 20 maja, można było w ramach obchodów wybrać się na spacer edukacyjny po byłych gdańskich luterzańskich i kalwińskich kościołach. Spacer, którego organizatorem było Nadbałtyckie Centrum Kultury, zatytułowano ***Szlak kulturowy Reformacji. Tajemnice gdańskich epitafiów.*** Epitafia wydają się bowiem znakomitą punktem wyjścia do roz-

mowy o osobach żyjących niegdyś w Gdańsku, tworzących to miasto i tu pochowanych. A należy pamiętać, że w gronie tych osób znakomitą większość stanowią protestanci.

Również w sobotę oficjalni goście obchodów, w tym wszyscy biskupi luterkańscy wraz z małżonkami, zostali zaproszeni na uroczysty obiad do Sieni Dworu Artusa w Gdańsku. Gospodarzem uroczystości był Prezydent Miasta Gdańska – Paweł Adamowicz, któremu towarzyszyli urzędnicy i radcy miejscy, w tym zastępczyni prezydenta – Aleksandra Dulikiewicz. Spotkanie było okazją do wymiany doświadczeń na temat współpracy Kościoła z samorządami w różnych rejonach naszego kraju.

Fot. 5. Spotkanie biskupów luterkańskich z Prezydentem Gdańska, Pawłem Adamowiczem

Natomiast wieczorem uczestnicy obchodów spotkali się w Gdańsku-Oliwie w Centrum Ekumenicznym św. Brygidy, gdzie odbył się wieczór słowno-muzyczny. Poezję religijną swojego autorstwa czytał pisarz Paweł Huelle, a wieczór uświetnił koncert kameralny Trio Barokowego w składzie: Jarosław Wyrzykowski – obój, Angelika Leśniak – skrzypce, Natalia Kasperczyk – wiołonczela oraz Hanna Roesler – klawesyn. Wieczór poprowadził i słowem o kompozytorach wzbogacił bp Marcin Hintz. Na zakończenie goście udali się na poczęstunek w ogrodzie.

Fot. 6. Wieczór słowno-muzyczny w Centrum św. Brygidy

Ostatniego dnia obchodów, w niedzielę, 21 maja odbyło się ***Uroczyste Nabożeństwo Dzięczynne*** w sopockim kościele Zbawiciela, podczas którego Słowo Boże głosił zwierzchnik Kościoła E-A w RP, bp Jerzy Samiec. Nabożeństwo rozpoczęło się procesją, którą poprowadzili wspólnie Rada Parafialna trójmiejskiej parafii oraz Rada Diecezjalna. W nabożeństwie wzięli udział: bp Waldemar Pytel, prezes Diakonii – bp Ryszard Bogusz, prezes Synodu Kościoła – ks. dr Adam Malina, radca Konsystorza – ks. Janusz Staszczak, duchowni Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, goście ekumeniczni reprezentujący Kościół Rzymskokatolicki i Kościoły zrzeszone w Polskiej Radzie Ekumenicznej, przedstawiciele korpusu dyplomatycznego, władz samorządowych, świata nauki oraz trójmiejskich instytucji kultury. Oprawę muzyczną zapewnił chór parafialny *Gloria Dei* pod dyрекcją Mai Zalesińskiej. Na zakończenie słowa pozdrowienia do wiernych wygłosili m.in. wicemarszałek Województwa Pomorskiego – Paweł Orłowski i prezydent Sopotu – Jacek Karnowski. Gospodarz miejsca, bp Marcin Hintz, podziękował wszystkim osobom, które wniosły wkład w diecezjalne obchody 500 lat Reformacji.

Bezpośrednio po nabożeństwie wszyscy zostali zaproszeni do Muzeum Sopotu, gdzie dokładnie w południe odbył się wernisaż wystawy ***Z dziejów***

wspólnoty ewangelickiej w Sopocie, przygotowanej we współpracy z trójmiejską parafią. Wystawę wspólnie otworzyli: bp Marcin Hintz, prezydent Sopotu Jacek Karnowski oraz dyrektor sopockiego muzeum i jednocześnie kurator wystawy – Karolina Babicz-Kaczmarek. Na ekspozycji zaprezentowano między innymi główne zasady wiary ewangelickiej, przedwojenną historię sopockiej parafii, a także wybrane sylwetki sopocian-ewangelików, których działalność miała znaczący wpływ na rozwój i życie miasta. Byli nimi władarze miasta, księża, architekci i przedsiębiorcy, tacy jak Friedrich Basner, Adolf Bielefeldt, ks. Otto Bowien i Paul Puchmüller. Udokumentowane zostały również, w bardzo nowoczesnej i interaktywnej formie, wzniesione przez nich budowle sakralne oraz domy i wille. Zwiedzający mogli m.in. obejrzeć prezentację multimedialną, zapoznać się z luteranскими strojami liturgicznymi, ułożyć puzzle z grafiką kościoła Zbawiciela w Sopocie, usiąść w kościelnej ławce i posłuchać w słuchawkach hymnu naszego Kościoła czy wziąć jako pamiątkę karteczki z cytataми znanych ewangelików. Uzupełnieniem wystawy była opracowana przez Muzeum trasa spaceru „Śladami sopockich ewangelików” w formie mapki. Wystawie, dostępnej do 24 września 2017r., towarzyszyły także wykłady historyczne, pokazy filmów i spotkania, których zadaniem było przybliżenie zwiedzającym Kościoła luteranckiego.

Fot. 7. Otwarcie wystawy w Muzeum Sopotu

Ostatnim punktem programu diecezjalnych obchodów Jubileuszu 500-lecia Reformacji był wieczorny koncert kameralny w *Domu Uphagena* – zabytkowym domu mieszczańskim przy ul. Długiej w Gdańsku, będącym oddziałem Muzeum Historycznego Miasta Gdańska. Koncert **„Geistliche Lieder – pieśni**

duchowne w muzyce artystycznej baroku” był pierwszym z cyklu zatytułowanego „W Salonie Uphagenów. Muzyka tradycji ewangelickiej w Gdańsku”. Gwiazdą wieczoru była Aleksandra Anisimowicz – urodzona w Polsce i mieszkająca w Amsterdamie ceniona barokowa sopranistka. Artystka wykonała pieśni autorstwa Ojca Reformacji – Marcina Lutra, a także Johanna Waltera – jednego z najwybitniejszych kompozytorów muzyki protestanckiej i autora pierwszego ewangelickiego śpiewnika oraz sztandarowych twórców baroku – J. S. Bacha i G.F. Händla.

Obchody zostały przygotowane przez wiele osób, a w szczególności przez Komitet Organizacyjny w składzie: bp Marcin Hintz, Dominika Gzowska prof. Jan Iluk i ks. kmdr Marcin Pilch. Koordynatorem działań była pastorkowa Iwona Hintz, za sekretariat Komitetu odpowiadał ks. Marcin Rayss.

W dniu 2 czerwca ks. bp Marcin Hintz był gościem Radia TOK FM. W audycji „OFF Czarek” redaktora Cezarego Łasiczki bp M. Hintz rozmawiał o obchodach Jubileuszu 500-lecia Reformacji, o książce Heinza Schillinga „Marcin Luter. Buntownik w czasach przełomu” oraz o niedawno wydanym, pierwszym „Luterańskim katechizmie dla dorosłych” Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (Luterańskiego) w Polsce.

W dniach 3-4 czerwca odbył się w Kaliszu XXXI Diecezjalny Zjazd Chórów Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, w czasie którego świętowano 160-lecie kaliskiego chóru.

W sobotę po południu chóry z Sopotu, Bydgoszczy, Koszalina, Poznania, Torunia, Piły, Rypina i Kalisza spotkały się w Ośrodku Turystyki i Sportu w Gołuchowie koło Kalisza na wspólnej próbie. Po jej zakończeniu uczestnicy zostali zaproszeni na integracyjną biesiadę.

W niedzielę rano, po śniadaniu, wszyscy uczestnicy zjazdu udali się do Kalisza, gdzie w kaplicy im. ks. Marcina Lutra odbyli próbę wspólnego śpiewania, a później uczestniczyli w uroczystym nabożeństwie. Kazanie wygłosił ks. bp Jerzy Samiec – zwierzchnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, spowiedź poprowadził ks. bp Marcin Hintz – zwierzchnik Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, a liturgię – ks. radca Janusz Staszczak, ks. Tomasz Wola oraz proboszcz kaliskiej parafii ks. Michał Kühn.

Po nabożeństwie chórzyci oraz goście, prowadzeni przez kaliskich parafian, udali się do garnizonowego kościoła pw. św. Wojciecha i św. Stanisława Biskupa, który do 1945 r. był kościołem ewangelickim. Tam odbył się koncert XXXI Zjazdu Chórów Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, który uświetnił uroczyste obchody Jubileuszu 160-lecia Kaliskiego Ewangelickiego Towarzystwa Śpiewaczego. Zgodnie z tradycją zjazdów, kolejność występów była losowa.

wana. Wystąpiły więc kolejno chóry: z Torunia, Pily, Sopotu, Bydgoszczy, Koszalina, Rypina i Poznania. Jako ostatni zaśpiewali Jubilaci – chór z Kalisza, a przed jego występem proboszcz kaliskiej parafii, który prowadził koncert, zapoznał zebranych z historią Kaliskiego Ewangelickiego Towarzystwa Śpiewaczego. Na zakończenie, zgodnie z tradycją diecezjalnych zjazdów, nadszedł czas na wspólne śpiewanie połączonych chórów, które wykonały trzy pieśni: *Na skale kościół stoi*, *Święta miłość Jezusowa* oraz *Pan jest światłością*. Zjednoczonymi chórami dyrygowała Renata Ceroń.

W środę 31 maja w Domu Uphagena – Oddziale Muzeum Historycznego Miasta Gdańska, odbył się wykład prof. Tadeusza Stegnera pt. „Ewangelicy w Trójmieście po 1945 roku”. Spotkanie, organizowane przez Towarzystwo „Dom Uphagena” w ramach cyklu „Kultura dawnego Gdańska”, a prowadzone przez prof. Sławomira Kościelaka, dotyczyło przemian narodowościowych, demograficznych, społecznych wśród ewangelików Gdańska, Gdyni i Sopotu po drugiej wojnie światowej. Przedstawiona została aktywność społeczności protestanckiej i jej duchownych w różnych sferach życia, nie tylko religijnego. W omówieniu tego zagadnienia szczególnie ważna była cezura 1945 r., zmieniająca, w związku z wyjazdem ludności niemieckiej, sytuację ewangelików w tym regionie. Poruszony został temat różnych przyczyn utraty przez ewangelików kościołów, plebanii i miejsc związanych z działalnością edukacyjną i dobroczynną, a także procedur przejęcia tychże obiektów przez państwo. Szczególną uwagę poświęcił prof. T. Stegner podkreśleniu działalności proboszczów trójmiejskiej Parafii: księdza Edwarda Dietza, ks. biskupa Michała Warczyńskiego i ks. biskupa Marcina Hintza. Podczas spotkania znalazł się również czas na omówienie obecnego życia trójmiejskiej Parafii oraz aktywności jej członków w wielu dziedzinach życia społecznego i kulturalnego.

W dniu Święta Trójcy Świętej, 11 czerwca, w ewangelickim kościele Zbawiciela w Sopocie miało miejsce bardzo uroczyste nabożeństwo. Społeczność Parafii E-A w Gdańsku-Sopocie wspólnie przeżywała uroczystość Konfirmacji. Po odpowiednim przygotowaniu – dwuletniej nauce konfirmacyjnej i zdanym pozytywnie egzaminie – ośmioro młodych członków parafii złożyło ślubowanie wierności Bogu oraz Kościołowi Ewangelicko-Augsburskiemu w akcie Konfirmacji. W tym dniu młodzi ewangelicy przystąpili również po raz pierwszy do Sakramentu Komunii Świętej.

Po akcie Konfirmacji gratulacje i życzenia w imieniu Rady Parafialnej złożył kurator Parafii, Władysław Jamborowicz, wręczając konfirmantom na pamiątkę Śpiewniki Ewangelickie z dedykacją, natomiast pastorowa Iwona Hintz, w imieniu całej społeczności sopockich ewangelików, wręczyła konfirmantom symboliczne róże. Konfirmanci złożyli też specjalne podziękowanie księżom,

katechetom, pastorowej, radzie parafialnej oraz swoim rodzicom i rodzicom chrzestnym, wręczając im kwiaty. Uroczysty charakter nabożeństwa podkreśliła oprawa muzyczna, która została przygotowana przez Chór „Gloria Dei” pod dyрекcją Doroty Kowalczyk. Z okazji Konfirmacji chór wykonał trzy utwory.

Fot. 8. Konfirmacja 2017

W dniach 15-18 czerwca delegacja trójmiejskiej parafii wzięła udział w Ewangelickich Dniach Kościoła, które miały miejsce na Śląsku Cieszyńskim. Grupa ewangelików z Pomorza udała się na to ważne wydarzenie autokarem i brała udział w bogatym programie, który był realizowany w Wiśle, Cieszynie i Bielsku-Białej.

Chór „Gloria Dei” wystąpił z koncertem podczas uroczystego niedzielnego nabożeństwa w Kościele św. Piotra i Pawła w Wiśle. Kazanie w wypełnionym po brzegi wiślańskim Kościele wygłosił ks. bp Marcin Hintz. Ważnym punktem Dni Kościoła były osobiste spotkania ewangelików z różnych części Polski.

W dniu 22 czerwca w Muzeum Sopotu prof. Tadeusz Stegner opowiadał o sopockich ewangelikach. Wykład zorganizowany został wspólnie z Polskim Towarzystwem Ewangelickim, w ramach wydarzeń towarzyszących wystawie „Z dziejów wspólnoty ewangelickiej w Sopocie”. W tematykę prelekcji wprowadziła dyrektor Muzeum – Karolina Babicz-Kaczmarek. Na spotkaniu przedstawione zostały dzieje sopockiej społeczności ewangelickiej w XIX w., gdy

powstała w Sopocie pierwsza świątynia – ewangelicka Kaplica Pokoju. Prelegent omówił prężny rozwój wspólnoty ewangelików w czasach służby księży Conrada i Otto Bowiena (1899–1914), czyli w okresie, kiedy Towarzystwo Budowy Kościoła, pod protektorem i ze wsparciem finansowym cesarzowej Augusty Wiktorii, doprowadziło do wybudowania w centrum miasta, przy obecnej ulicy Bohaterów Monte Cassino, kościoła Zbawiciela (obecnie rzymskokatolicki kościół pw. św. Jerzego). Prof. T. Stegner podkreślił, że niezmiernie ważny dla ewangelickich wiernych był rok 1901, kiedy to Sopot uzyskał prawa miejskie, oddana została do użytku nowa świątynia, a także proboszczem sopockiej parafii został wybrany ks. Otto Bowien, który pełnił swą służbę przez następnych trzydzieści lat. Ksiądz Otto Bowien był wielkim duszpasterzem, organizatorem, krzewicielem oświaty. Doprowadził parafię do rozkwitu, zakładając wiele towarzystw oraz budując dom parafialny i dwie plebanie. Prof. T. Stegner poświęcił też fragment wykładu na omówienie roli ewangelików w międzywojennych dziejach Sopotu. Następnie przedstawiony został okres po II wojnie światowej, w którym przekazano jeden z kościołów i pozostałe budynki na rzecz państwa, a wielką rolę w odbudowie życia parafialnego odegrał ks. Edward Dietz. Omawiając relacje księży ewangelickich, w tym ks. E. Dietza, z ówczesnymi władzami, prelegent nie pominął cytatów z inwigilacji sopockich duchownych przez służby bezpieczeństwa.

Fot. 9. Piknik parafialny na zakończenie roku szkolnego 2016/17

W niedzielę, 25 czerwca, po nabożeństwie, w ogrodzie parafialnym odbył się rodzinny piknik z okazji zakończenia roku szkolnego. Uczniowie wraz z rodzicami, dziadkami i wszystkimi chętnymi parafianami świętowali wspólnie rozpoczęcie wakacji. Dla najmłodszych przygotowano mnóstwo atrakcji,

jak gry planszowe, piniata ze słodyczami, malowanie twarzy. Przede wszystkim chodziło o wspólnie spędzony czas i zabawę na świeżym powietrzu. Rodzice przygotowali poczęstunek w formie salatek, owoców, różnorodnych ciast oraz świeżo wyciskanych soków – wszystko pod hasłem „pysznie i zdrowo”. W dobrej atmosferze i przy pięknej słonecznej pogodzie przywitaliśmy wakacje, by po zasłużonym odpoczynku od września znów ruszyć do nauki i pracy.

W dniu 1 lipca miał miejsce organizowany przez Nadbałtyckie Centrum Kultury wyjazd studyjny pod nazwą „Dziedzictwo kulturowe Reformacji na Pomorzu”. Wydarzenie to było częścią projektu „Reformacja i ewangelicyzm nad Bałtykiem” i miało na celu poznanie reprezentatywnych dla dziedzictwa ewangelicyzmu pomorskiego budowli i miejsc pamięci o pastorach, działaczach religijnych. W wycieczce uczestniczyło 50 osób. O zabytkach opowiadali: historyk prof. Sławomir Kościelak z Uniwersytetu Gdańskiego, historyk architektury dr Piotr Samół z Politechniki Gdańskiej i historyk sztuki dr hab. Piotr Birecki z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika – uznani badacze, autorzy inwentaryzacji architektonicznych poszczególnych kościołów czy obiektów oraz ich opracowań historyczno-konserwatorskich. Trasa obejmowała kościoły, cmentarze i inne budowle w miejscowościach: Gdańsk-Orunia, Pruszcz Gdański, Wróblewo, Osice, Krzywe Koło, Koźliny, Stogi Malborskie, Nowy Staw, Żelichowo/Cyganek, Stegna i Sopot. Większość zwiedzanych miejsc to rzymskokatolickie kościoły parafialne, które zachowały wystrój projektowany i fundowany przez ewangelików. Znajdują się w nich przedmioty o dużej wartości teologicznej i artystycznej, są to przede wszystkim ołtarze, ambony, chrzcielnice i prospekty organowe.

W niedzielę, 9 lipca, po niedzielnym nabożeństwie w kościele Zbawiciela w Sopocie, w Sali Debory miało miejsce uroczyste otwarcie wystawy prac autorstwa Ewy Wilińskiej, zatytułowanej „Poszukiwania”.

W sobotę, 29 lipca, również w kościele Zbawiciela gościnnie wystąpili artyści Sopotckiego Teatru Muzycznego „Baabus Musicalis”. W przestrzeni naszego kościoła odbyła się nowa premiera musicalu pt. „Wielka podróż Dorotki” – wariacji opartej na powieści L.F. Bauma „Czarnoksiężnik z krainy Oz”, w przekładzie A. Marianowicza.

Kolejnym wydarzeniem, które odbyło się w ewangelickim kościele Zbawiciela, był koncert „Niemiecki Barok” z cyklu *Ewangelickie Poranki Muzyczne* – 13 sierpnia wystąpiło „Trio barokowe” w składzie: Jarosław Wyrzykowski – obój barokowy, Angelika Leśniak – skrzypce barokowe, Natalia Kasperczyk – wiolonczela barokowa, Hanna Roesler – klawesyn. W programie znalazły się

utwory Johanna Joachima Quantza, Georga Friedricha Händla, Johanna Sebastiana Bacha oraz Georga Philippa Telemanna – ewangelickich twórców epoki baroku.

W dniu 31 sierpnia, podczas sesji Rady Miasta Gdańska, radni jednomyślnie podjęli uchwałę w sprawie upamiętnienia 500-lecia Reformacji na Pomorzu Gdańskim. W treści rezolucji czytamy: *W 2017 r. obchodzimy 500. rocznicę wydarzeń, które na zawsze zmieniło oblicze Europy. W krótkim czasie po ogłoszeniu 95 też Marcina Lutra, co stało się symbolicznym początkiem Reformacji, nowe idee dotarły do Gdańska i to tu, z ambony kościoła NMP – najważniejszej świątyni w mieście, wygłoszono pierwsze ewangelickie kazanie w Królestwie Polskim. Zwycięstwo Reformacji w naszym mieście usankcjonował w 1557 r. król Zygmunt August. Odtąd aż do 1945 r. ewangelicy mieli decydujący wpływ na sprawy Gdańska, który stanowił najważniejszy ośrodek Reformacji w wielonarodowościowej I Rzeczypospolitej. Ewangelikami byli najwięksi gdańszczanie doby przedrozbiorowej: Jan Heweliusz, Daniel Gabriel Fahrenheit czy Daniel Gralath. Dziś, gdy dawne kościoły ewangelickie w Gdańsku służą przeważnie katolikom, a spadkobiercy Reformacji stanowią w mieście i regionie mniejszość, pragniemy wyrazić szacunek wobec członków Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP oraz zapewnić, że cenimy ich rolę i wkład, jaki wnieśli w kulturę i duchowość Gdańska i całego Pomorza Gdańskiego.*

W dalszej części dokumentu czytamy: *Pamiętamy, że w ścisłym związku z ideami odnowy życia religijnego zapoczątkowanymi przez Lutra powstały wspaniałe dzieła sztuki, którymi dziś szczycą się gdańskie kościoły i muzea, by wymienić tylko najważniejsze: kamienny ołtarz Abrahama van den Blocka w kościele św. Jana, „Tablicę jałmużniczą” Antona Möllera w Bazylice NMP czy obrazy Izaaka van den Blocka i Hansa Vredemana de Vries w Wielkiej Sali Rady Ratusza Głównego Miasta. Dla ewangelickich świątyń gdańscy kompozytorzy tworzyli kantaty i muzykę organową, których piękno na nowo odkrywają muzykolodzy naszych czasów. Wielką zasługą gdańskiej Reformacji było założenie Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego – szkoły, która wykształciła wielu wybitnych gdańszczan, jak wspomniani już Heweliusz i Gralath.*

W sesji Rady Miasta udział wzięli bp prof. Marcin Hintz – zwierzchnik Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej oraz Władysław Jamborowicz – kurator trójmiejskiej Parafii. W okolicznościowym wystąpieniu bp Marcin Hintz podziękował Radzie Miasta i Prezydentowi Gdańska, Pawłowi Adamowiczowi, za podjęcie inicjatywy Uchwały oraz za pomoc w organizacji głównych obchodów 500-lecia Reformacji w Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, jakie miały miejsce w dniach 18-21 maja 2017 r. Biskup podkreślił, że Parafia Trójmiejska, która w swej ustawowej nazwie ma zapis: Gdańsk-Gdynia-Sopot jest bezpośrednim kontynuatorem wielowiekowych tradycji gdańskiego ewangelicyzmu i dzisiaj aktywnie uczestniczy w życiu kulturalnym, naukowym i społecznym

Pomorza Gdańskiego. Poinformował, że dzisiejsza inicjatywa Radnych Gdańska wpisuje się w podobne uchwały podjęte na Śląsku, Dolnym Śląsku i Mazurach.

W czwartek, 7 września, Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne zaprosiło na wykład prof. Karola Toeplitza, w ramach „Gdańskich Wykładów Filozoficznych”, zatytułowany „Kierkegaard a Luter i Reformacja”. W swoich rozważaniach prof. Karol Toeplitz – filozof, teolog i tłumacz – skupił się na sylwetce duńskiego filozofa i teologa wyznania luterńskiego, Sorena Kierkegaarda oraz jego stosunku do osoby Reformatora, jak i samej Reformacji. O książce Sorena Kierkegaarda w tłumaczeniu prof. Karola Toeplitza opowiedziała dr Maria Urbańska-Bożek.

W dniu 23 września, w Domu Uphagena – Oddziale Muzeum Historycznego Miasta Gdańska, na kolejnym koncercie organizowanym w ramach obchodów 500-lecia Reformacji wystąpili: Klaudia Trzasko – sopran oraz „Uphagen Ensemble”. W programie zaprezentowano utwory gdańskich kompozytorów epoki baroku: Crato Büthnera, Johanna Balthazara Christiana Freislicha, Johanna Valentina Medera, Damiana Stachowicza, a także pieśni autorstwa Marcina Lutra. Wydarzenie to było częścią projektu „W salonie Uphagenów – muzyka tradycji ewangelickiej w Gdańsku”, którego organizatorami byli Fundacja Gdański Festiwal Muzyczny i Muzeum Historyczne Miasta Gdańska.

W dniach 17 i 18 października, w Ratuszu Staromiejskim w Gdańsku, odbyła się Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. „Reformacja i ewangelicyzm nad Bałtykiem”. Głównym organizatorem konferencji było Nadbałtyckie Centrum Kultury wraz ze Stacją Naukową Polskiej Akademii Umiejętności w Gdańsku, a w przygotowania wydarzeń towarzyszących włączyło się szereg instytucji trójmiejskich, m.in. Archiwum Państwowe w Gdańsku. Współorganizatorem konferencji była Diecezja Pomorsko-Wielkopolska KE-A w RP, a patronatem konferencję objął zwierzchnik DP-W ks. bp Marcin Hintz. W dwudniowych obradach wzięli również udział duchowni Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, w ramach diecezjalnej konferencji księży. Obrady, których celem było ukazanie dziejów Reformacji i jej skutków w sferze kulturowej i społecznej, rozpoczęto od rozważań nad osobą Johannesa Bugenhagena – Reformatora Pomorza. Podczas pierwszej sesji naukowcy z Niemiec przedstawili sylwetkę, życie i działalność Bugenhagena oraz realizację jego idei w dziedzinie edukacji i pomocy społecznej. W dalszej części przypomniana została również historia Reformacji na Pomorzu.

W ramach tej konferencji odbyły się również wernisaże dwóch wystaw. Pierwszego dnia wieczorem uczestnicy spotkali się w Centrum św. Jana w Gdańsku, byłym kościele ewangelickim, którego właścicielem po II wojnie światowej

stał się skarb państwa, a obecnie służy on gdańszczanom jako centrum kulturalne, zarządzane przez NCK. Wystawa „Johannes Bugenhagen. Doktor Pomeranus (1485-1558)”, której wernisaż miał miejsce właśnie w Centrum św. Jana, została przygotowana przez Towarzystwo Badań nad Historią Kościoła na Pomorzu w 2008 r. z okazji pamiątki 450-lecia śmierci Jana Bugenhagena – wybitnej osobistości, doktora teologii i reformatora Pomorza. Bugenhagen, obok Filipa Melanchtona, był jednym z najważniejszych współpracowników Marcina Lutra. Świadectwo życia Doktora Pomeranusa wciąż budzi podziw współczesnych dla jego dokonań jako duszpasterza, nauczyciela, organizatora Kościoła, a także dla jego wkładu w rozwój szkolnictwa oraz systemu socjalno-pedagogicznego. Bugenhagen był historiografem Pomorza, autorem „Pomeranii” (1518) – syntezy historii tej krainy. Po uroczystym otwarciu wystawy, którego dokonał zwierzchnik Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej, ks. bp Marcin Hintz, uczestnicy mieli okazję zwiedzić kościół św. Jana i zapoznać się z jego historią.

Wernisaż drugiej wystawy, zatytułowanej „Z życia Kościołów – protestanci na Pomorzu w XIX i XX w.” miał miejsce w Archiwum Państwowym w Gdańsku na zakończenie konferencji naukowej „Reformacja i ewangelicyzm nad Bałtykiem”. Założeniem organizatora była prezentacja wybranych zagadnień z życia Kościoła ewangelickiego z terenu Pomorza. Obok materiałów dotyczących organizacji poszczególnych parafii zaprezentowano archiwalia ilustrujące różne przejawy życia społeczno-religijnego. Na wystawie można było obejrzeć wybrane księgi chrztów, konfirmacji, ślubów i zgonów z kościołów ewangelickich. Zgromadzono również akta dotyczące organizacji i funkcjonowania gmin wyznaniowych i ich działalności dobroczynnej, polegającej na wspieraniu osób potrzebujących, chorych, ubogich oraz więźniów. Ponadto uwzględniono rysunki, plany i fotografie przedstawiające architekturę oraz wyposażenie kościołów, zaplecza przykościelne, gmachy szkół i szpitali, stanowiące dziedzictwo materialne wspólnot protestanckich na Pomorzu. O zgromadzonych na wystawie eksponatach opowiadała zebrany jej kuratorka, dr Katarzyna Kubicka – wicedyrektor Archiwum Państwowego w Gdańsku. Wystawę otworzyli wspólnie ks. bp prof. Marcin Hintz wraz z ks. radcą Januszem Staszczakiem.

W niedzielę, 22 października wystąpił gościnnie w kościele Zbawiciela w Sopocie chór „Vocal Collegium Rostock”. Chór składa się z 60 śpiewaków, działa w Rostoku, w północnych Niemczech. Motto chóru „Niech brzmi wspaniała muzyka” współbrzmi ze świetnym wykonaniem utworów wybitnych kompozytorów współczesnych oraz epok minionych.

Ogólnopolskie Centralne Obchody Jubileuszu 500 lat Reformacji miały miejsce w Warszawie w dniach 27-29 października. W uroczystościach brali

udział przedstawiciele trójmiejskiej Parafii: bp Marcin Hintz wraz z małżonką Iwoną Hintz, bp senior Michał Warczyński wraz z małżonką Jolantą Warczyńską, prof. Tadeusz Stegner oraz prof. Bogumił Linde. W dniach 27-28 odbyła się międzynarodowa konferencja naukowa „500 lat Reformacji – tradycja, dziedzictwo, teraźniejszość”, której organizatorem była Chrześcijańska Akademia Teologiczna. Referaty wygłosili prof. Tadeusz Stegner oraz bp Marcin Hintz.

Fot. 10. Uroczysta sesja w Zamku Królewskim w Warszawie w ramach Centralnych Obchodów Jubileuszu 500 lat Reformacji

Uroczysta Sesja odbyła się 27 października na Zamku Królewskim w Warszawie. Zgromadziła nie tylko liczne grono ewangelików, ale również gości ekumenicznych i przedstawicieli władz państwowych. Obecni byli m.in. prezydent Andrzej Duda, prezydent Warszawy Hanna Gronkiewicz-Waltz, premier Jerzy Buzek, zwierzchnicy Kościołów zrzeszonych w Polskiej Radzie Ekumenicznej, w tym metropolita Sawa oraz biskupi Kościoła Rzymskokatolickiego na czele z prymasem Polski abp. Wojciechem Polakiem. Zwierzchnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, ks. bp Jerzy Samiec, przypomniał wpływ Reformacji na rozwój kultury polskiej. Podkreślił także, że reformacyjna koncepcja powszechnego kapłaństwa przyczyniła się do odpowiedzialności wszystkich wierzących za swoje parafie i wiarę, ale także za gminę czy ojczyznę. W ramach „Weekendu Reformacyjnego” w Warszawie odbyły się także koncerty, a uroczystości zwieńczyło nabożeństwo w Kościele św. Trójcy.

W przeddzień Święta Reformacji, 30 października, Sejmik Województwa Pomorskiego podjął Uchwałę upamiętniającą 500 lat Reformacji. Sesji przewodniczył przewodniczący Sejmiku Województwa Pomorskiego, Jan Kleinsmidt, a wzięli w niej udział: marszałek Województwa Pomorskiego – Mieczysław Struk, wicemarszałek Senatu – Bogdan Borusewicz, posłowie i senatorowie Pomorza. Uchwała została podjęta jednogłośnie. W słowie skierowanym do radnych Sejmiku oraz zgromadzonych gości, biskup Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, ks. prof. Marcin Hintz, podziękował za inicjatywę uchwalenia rezolucji upamiętniającej 500-lecie Reformacji na terenie obecnego województwa pomorskiego, wskazał na postacie z pięknych kart przeszłości pomorskiego ewangelicyzmu, w tym na Jana Bugenhagena oraz Jana Heweliusza, jak też na działalność gimnazjum akademickiego w Gdańsku. Bp M. Hintz przywołał wydarzenia kulturalne, społeczne i naukowe, które miały miejsce w roku Jubileuszu 500 lat Reformacji w miastach Pomorza, szczególnie w Gdańsku, Sopocie, Gdyni, Słupsku oraz Bytowie. Na zakończenie zaakcentował, że w dniu Święta Reformacji na terenie Gdańska będzie miało miejsce otwarcie wielkiej wystawy *Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutra*, przygotowanej przez Muzeum Narodowe w Gdańsku, a następnie zaprosił na nabożeństwo reformacyjne do kościoła Zbawiciela w Sopocie.

W dniu Święta Reformacji, 31 października, w Gdańsku i w Sopocie miały miejsce szczególnie uroczyste obchody Jubileuszu 500-lecia Reformacji.

Pierwszym punktem programu był wernisaż wystawy ***Gdańsk protestancki w epoce nowożytnej. W 500-lecie wystąpienia Marcina Lutra***, który odbył się w Dworze Artusa w Gdańsku. W otwarciu wystawy wzięli m.in. udział: prezydent miasta Gdańska – Paweł Adamowicz, prezydent miasta Sopotu – Jacek Karnowski, marszałek województwa pomorskiego – Mieczysław Struk oraz wicemarszałek Senatu RP – Bogdan Borusewicz.

Uroczystość poprowadził dyrektor Muzeum Narodowego w Gdańsku – Wojciech Bonisławski, a okolicznościowe słowo do zebranych wygłosił zwierzchnik Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej KE-A w RP, ks. Bp Marcin Hintz. O wystawie i zgromadzonych zbiorach opowiadali jej kuratorzy z aż czterech instytucji: Muzeum Narodowego w Gdańsku, Muzeum Historycznego Miasta Gdańska, Archiwum Państwowego w Gdańsku i Biblioteki Gdańskiej PAN. Właśnie głównie te instytucje udostępniły eksponaty na wystawę, ale trafiły na nią również obiekty z innych krajowych i zagranicznych kolekcji. Wystawa ukazuje dziedzictwo protestantyzmu w Gdańsku począwszy od wieku XVI aż po wiek XIX. Zgromadzono na niej najciekawsze obiekty spośród bogato zachowanych zbiorów. W „Zielonej Bramie” – oddziale Muzeum Narodowego w

Gdańsku – do końca stycznia 2018 r. będzie można zobaczyć licznie zgromadzone dzieła sztuki, stroje i naczynia liturgiczne, archiwalne dokumenty, w tym m.in. listy Marcina Lutra do Rady Miejskiej w Gdańsku. Ciekawostką są prezentowane po raz pierwszy na wystawie oryginalne tkaniny z pochówku z kościoła św. Trójcy. Autorką aranżacji graficznej wystawy jest członkini trójmiejskiej parafii, Dominika Gzowska. Po części oficjalnej w Dworze Artusa, zebrani przeszli do Zielonej Bramy, gdzie po wystawie oprowadzali gości jej kuratorzy.

Drugim punktem obchodów było uroczyste nabożeństwo dziękczynne. Wieczorem trójmiejscy parafianie oraz zaproszeni goście zgromadzili się w ewangelickim kościele Zbawiciela w Sopocie, by wspólnie, w ekumenicznym gronie, upamiętnić 500 lat Reformacji. W nabożeństwie uczestniczyli duchowni z Kościołów zrzeszonych w Polskiej Radzie Ekumenicznej, a Kościół rzymskokatolicki reprezentował ks. bp Zbigniew Zieliński. Ponadto uczestniczyli w nim przedstawiciele władz państwowych i samorządowych: m.in. wicemarszałek Senatu RP – Bogdan Borusewicz oraz Prezydent Miasta Sopotu – Jacek Karnowski. Na zaproszenie odpowiedzieli również licznie zgromadzeni przedstawiciele świata nauki i kultury oraz trójmiejskich instytucji. Nabożeństwo wspólnie poprowadzili: ks. bp Marcin Hintz, ks. bp senior Michał Warczyński oraz ks. Marcin Rayss, a oprawę muzyczną przygotował chór parafialny *Gloria Dei* pod dyrekcją Mai Zalesińskiej. Okolicznościowe kazanie wygłosił ks. bp Marcin Hintz.

Dnia 10 listopada w Muzeum Miasta Gdyni miał miejsce wernisaż wystawy pt. *Luter w Gdyni?* poświęconej dziedzictwu gdyńskich protestantów. W opisie Wystawy czytamy: *500 lat po wydarzeniach w Wittenberdze przypominamy o dziedzictwie protestantów w Gdyni i jej okolicach: o życiu parafialnym luteran w Małym Kacku, o ewangelickich kolonistach z Góry Donas czy Polskim Zborze Ewangelicko-Augsburskim z okresu międzywojennego. Opowieść w formie wystawy o gdyńskich ewangelikach jest nie tylko pretekstem do poznania bliżej kościołów protestanckich oraz zasad ich wiary. Jest również źródłem refleksji nad naszą pamięcią i niepamięcią o członkach tych kościołów, którzy tu przez wieki żyli, modlili się i pracowali.*

W kolejnych tygodniach jesieni 2017 roku, jak też początku 2018 roku, wystawie towarzyszyły i będą towarzyszyć wykłady: ks. Marcina Rayssa, prof. Tadeusza Stegnera, Jerzego Kąkola, dra Jerzego Domasłowskiego, dr Małgorzaty Grzywacz i dyr. Jacka Friedricha.

W dniu 25 listopada odbyła się, w siedzibie Europejskiego Centrum Solidarności w Gdańsku, szósta odsłona *Dialogów Dominikańskich*, zatytułowana *Co reformować, co konserwować? Dylematy chrześcijan*. Dyskutanci próbowali odczytać znaczenie momentu dziejów, w którym się znaleźliśmy – pół tysiąclecia po

kryzysie i podziale chrześcijaństwa, w epoce gwałtownych przyspieszeń technologicznych, w zjednoczonej Europie, która przeżywa czas próby. W debacie prowadzonej przez ks. Krzysztofa Niedałtowskiego wzięli udział: filozof i politolog – dr Jarosław Głodek OP, teolog – bp prof. ChAT Marcin Hintz, pisarz – Paweł Huelle oraz teolożka – dr Joanna Koleff-Pracka.

Fot. 11. Otwarcie wystawy *Luter w Gdyni*

Z kolei w niedzielę, 26 listopada, po nabożeństwie, odbył się uroczysty wernisaż wystawy plakatów autorstwa naszej parafianki – Dominiki Gzowskiej – znanej i cenionej plastyczki, autorki wielu scenariuszy wystaw organizowanych w trójmiejskich i pomorskich muzeach. Plakaty ukazane w *Sali Debory* stanowią jednak pierwszą w jej działalności twórczej tego typu prezentację.

W 2. Niedzielę Adwentu, 10 grudnia, miało miejsce wstąpienie 7 osób do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. To ważne wydarzenie stanowiło duchowe przeżycie nie tylko dla wstępujących, ale także dla całego zboru. Uroczystość wstąpienia do Kościoła poprzedza przynajmniej roczny okres nauki zasad wiary ewangelickiej.

W 3. Niedzielę Adwentu, 17 grudnia, po nabożeństwie w kościele w Sopocie odbył się doroczny Kiermasz Adwentowy, na którym można było zakupić domowe wypieki, ozdoby świąteczne i wiele innych, przygotowanych własnoręcznie przez naszych parafian, produktów i specjalów. Pomysłodawcą i koordynatorem kiermaszu jest od siedmiu lat pastorka, Iwona Hintz. Dochód z kiermaszu został przeznaczony na pracę z naszymi dziećmi i młodzieżą.

W tę samą niedzielę Adwentu, wieczorem w Kościele Zbawiciela miała miejsce Gwiazdka dla dzieci. Wielowątkowe przedstawienie świąteczne, przygotowane przez ks. Marcina Rayssa oraz pastorową Klaudię Rayss, zostało ciepło przyjęte przez licznie zgromadzonych. Tym razem dzieci wcieliły się w rolę zwierzątek podążających do Pana Jezusa narodzonego w Betlejem. Na koniec spotkania dzieci zostały obdarowane przez świętego Mikołaja prezentami.

Fot. 12. Gwiazdka dla dzieci

Ostatnie dni przedświąteczne wypełnione były spotkaniami adwentowymi i świątecznymi w różnych parafialnych gremiach: Koło Pań Seniorów, Spotkania dla osób zainteresowanych protestantyzmem, Rada Parafialna, Chór „Gloria Dei”, Koło Studium Biblijnego oraz Koło Młodzieży. Ważnym elementem przedświątecznej tożsamości ewangelickiej i duchowości są odwiedziny osób samotnych i w podeszłym wieku, do których docierają w tym czasie duchowni.

Koniec roku to świąteczne nabożeństwa i pożegnanie mijającego roku podczas sylwestrowego nabożeństwa w Kościele, które stanowi okazję do podziękowania Bogu za błogosławieństwo minionych 12 miesięcy.

Rok 2017 – **Rok Jubileuszu 500 lat Reformacji** – był niezwykle ważnym czasem dla ewangelików na całym świecie. Polskie obchody tego wydarzenia miały szczególną rangę. Także trójmiejskie i szerzej – pomorskie przeżywanie tego wydarzenia miało podniosły charakter. Przez cały rok staraliśmy się w różny

sposób i rozmaitymi środkami ukazać bogactwo reformacyjnego dzieła odnowy Kościoła, które zapoczątkowali Marcin Luter, Filip Melanchton czy Johannes Bugenhagen. W XVI w. na polskiej mapie ewangelicyzmu Gdańsk pełnił szczególną rolę. To dziedzictwo staraliśmy się nie tylko ukazać, ale również na rozmaitych płaszczyznach aktualizować i uwspółcześniać. Ufamy, że ogrom włożonej pracy w obchody Jubileuszu 500 lat Reformacji będzie owocował przez długie lata.

Opracowano na podstawie materiałów własnych oraz dokumentacji Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Gdańsku-Sopocie.